

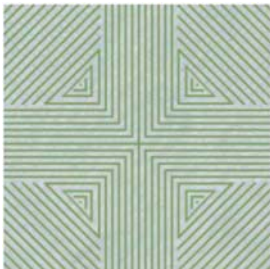
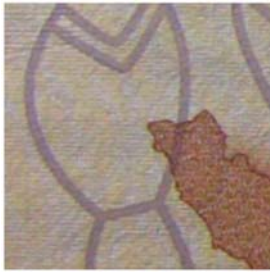
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
MƏRKƏZİ BANKI

İŞÇİ MƏQALƏLƏRİ SİLSİLƏSİ
№ 01/2013

BANK BÖHRANLARI: QIYMƏTLƏNDİRMƏ
METODOLOGİYASI

Asim Zülfüqarov

Orxan İsmayılov

Qeyd: Bu tədqiqat işində ifadə olunan fikirlər müəlliflərə məxsusdur, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının rəsmi mövqeyi ilə üst üstə düşməyə bilər.

Bank böhranları: qiymətləndirmə metododologiyaları¹

Xülasə

Tədqiqat işinin əsas məqsədi bank böhranlarının əvvəlcədən müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi məqsədi ilə istifadə edilən indekslərin nəzəri və təcrübi aspektlərinin araşdırılmasından ibarətdir. Tədqiqat işində beynəlxalq təcrübədə geniş istifadə edilən dörd indeks nəzərdən keçirilmiş, Azərbaycan bank sistemi iki indeks vasitəsilə qiymətləndirilmişdir. İndekslər həm standartlaşdırma, həm də klassik çəki metodları ilə hesablanmışdır. Əldə edilmiş nəticələr Azərbaycan bank sisteminin stabil inkişaf mərhələsində olduğunu göstərir.

Abstract

The main purpose of this paper is to analyze theoretical and practical aspects of different indexes used as banking crisis indicators. Four indexes widely used in international experience have been reviewed in this research paper. Two of these indexes have been implemented for the purpose of risk estimation in Azerbaijan banking system. Indexes have been valued by standardization and classical weight methods. Findings show that Azerbaijan banking system is in the stage of stable development.

Açar sözlər: böhran, maliyyə sabitliyi, maliyyə dayanıqlılığı

Key words: crisis, financial stability, financial sustainability

JEL classification: H12, G21

¹Müəlliflərin e-mail ünvanı:

Asim_Zulfugarov@cbar.az

Orkhan_Ismayilov@cbar.az

Giriş

Maliyyə sabitliyinin qorunması və idarə olunması hazırda dünyada ən çox müzakirə olunan məsələlərdəndir. Son qlobal iqtisadi böhran bank sektorunun dayanıqlığının qiymətləndirilməsinə xüsusi zərurət olduğunu bir daha təsdiq etdi.

Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrin maliyyə sektorlarının dünya maliyyə sistemində inteqrasiyası onların iqtisadi inkişafına mühüm töhfələr vermişdir. Bununla belə, maliyyə risklərinin idarə olunmasında boşluqlar bəzi ölkələrdə dərin bank böhranına və son nəticədə resessiyaya gətirib çıxarmışdır.

Bir sıra tədqiqatlar müxtəlif ölkələrdə baş vermiş böhranların ortaq elementlərə malik olmasını göstərir. XX əsrin sonlarından etibarən potensial böhranların mümkün səbəblərini aradan qaldırmaq məqsədilə böhranları öncədən müəyyən etməyə imkan verən modellər və indekslər iqtisadi ədəbiyyatda geniş yayılmağa başladı.

Cari tədqiqat işinin əsas məqsədi də məhz bu indekslərin Azərbaycan təmsalında qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Sənədin strukturu aşağıdakı kimidir: birinci fəsildə böhranların nəzəri əsasları verilmişdir. İkinci fəsildə bank böhranlarının əvvəlcədən müəyyən edilməsinə imkan verən və iqtisadi ədəbiyyatda geniş yayılmış 4 indeksin xarakteristikası öz əksini tapmışdır. Üçüncü fəsildə isə bu indekslər içərisində ən münasib olan 2 indeks Azərbaycan bank sisteminin təmsalında qiymətləndirilmişdir.

1. Böhranlar və onların təsnifatı

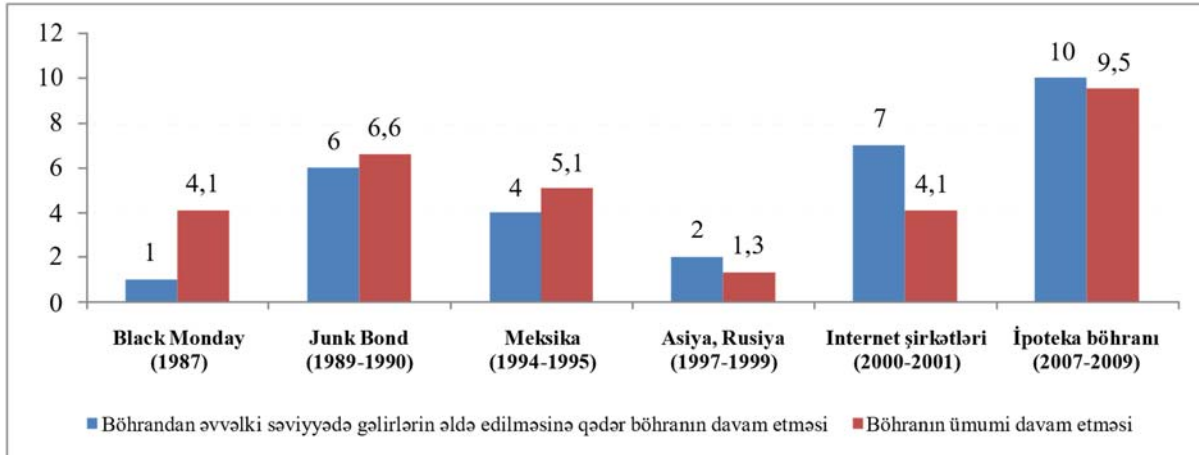
XX əsrin sonlarında informasiya texnologiyalarının inkişaf etməsi ilə məlumatların daha sürətli və ucuz şəkildə ötürülməsi dövrü başladı. Bu dövr məlumatların daha səmərəli istifadəsi, maliyyə bazarlarında yeni alətlərin yaranması, ölkələr arasında maliyyə inteqrasiyasının artmasını dəstəkləmişdir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin son iyirmi ilində maliyyə alətlərinin çeşidləri, maliyyə bazarları iştirakçılarının sayı əhəmiyyətli artmışdır. Maliyyə bazarlarının həcmi isə nəzərə çarpacaq dərəcədə artaraq qlobal ÜDM-i üstələmişdir. Bütün növ məlumatları gün ərzində 24 saat əldə etmək imkanı olan, mərkəzləri məhdud saylı ölkədə cəmləmiş qlobal maliyyə sistemi yaranmışdır.

XX əsrin sonlarında dünya iqtisadiyyatına ciddi təsir edən böhranlar sırasında 1992-1993-cü illərdə Avropada valyuta böhranı, 1994-1995-ci illərdə Meksikada, 1997-1998-ci illərdə Şərqi Asiya ölkələrində, 1998-ci ildə Rusiyada, 1999-cü ildə isə Braziliyada baş vermiş böhranları qeyd etmək olar.

2000-ci illərdən başlayaraq, maliyyə sistemi və dünya iqtisadiyyatının inkişafında yüksək artım tempi müşahidə olunurdu. Lakin, ABŞ-da baş vermiş ipoteka böhranı sürətlə vüsət alaraq ilk növbədə iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrin maliyyə sistemlərinə ciddi zərbə vurdu və iqtisadi tənəzzülə nəticələndi. Böhran demək olar ki, bütün dünya bazarlarına təsir etmişdir. ABŞ-

da baş vermiş və bütün dünyanı təsir dairəsinə alan ipoteka böhranı XX əsrin sonlarında baş vermiş digər böhranlardan daha güclü və daha uzunmüddətli olmuşdur (Şəkil 1).

Şəkil 1. Böhranın davam etmə müddəti, rüblərlə

Mənbə: М.Ершов, «Кризис 2008 года: момент истины для глобальной экономики и новые возможности для России», “Вопросы экономики», N 12, 2008, Институт экономики РАН;

Qeyd: İpoteka Böhranının 2009-cu ilin ortalarına qədər davam etdiyi ehtimal edilmişdir.

ABŞ banklarından sonra Avropa banklarında da problemlər yaranmağa başlamışdır. Fortis, Hypo Real Estate, Bradford&Bingley və digər maliyyə təşkilatları Böyük Britaniya, Almaniya, Belçika, Hollandiya və s. ölkələrdə problemlərlə üzləşmişdir. Nəticədə banklar ya milliləşdirilmiş, ya da onlara iri həcmli dövlət yardımları verilmişdir.

Böhran maliyyə vasitəçiləri və maliyyə bazarlarının həssaslığının, onların risk zonalarının qabaqcadan müəyyən olunması və preventiv tədbirlərin görülməsi məsələlərini ciddi şəkildə aktuallaşdırmışdır. Bank böhranının əvvəlcədən müəyyən edilməsi metodologiyası sırasında Kaminsky, Lizondo və Reinhart (Kaminsky, 1999) tədqiqatını xüsusi qeyd etmək olar. Tədqiqat işində 26 ölkənin 10 illik zaman sıraları əsasında böhranı əvvəlcədən müəyyən etməyə imkan verən siqnallar metodu təklif edilmiş və qiymətləndirilmişdir. Bu tədqiqatda M2/valyuta ehtiyatları, dövlət borcu/ÜDM, cari hesab defisiti/ÜDM nisbətlərindən və s. istifadə edilmişdir.

Beynəlxalq təcrübədə geniş nüfuzə malik olan digər tədqiqat işi Bussiere və Fratzscher (Bussière Matthieu, 2004) tərəfindən aparılmışdır. Tədqiqat nəticəsində böhranın müəyyən edilməsində real effektiv məzənnənin xətti trendindən kənarlaşması, özəl sektora kreditlərin ÜDM-də payının artması, M2/valyuta ehtiyatları nisbəti və ixracın artım tempi kimi göstəricilərin böhranın baş verməsində rolu qiymətləndirilmişdir.

Ümumi baxdıqda isə iqtisadi ədəbiyyatda böhranların təsnifləşdirilməsi aşağıdakı kimi verilir:

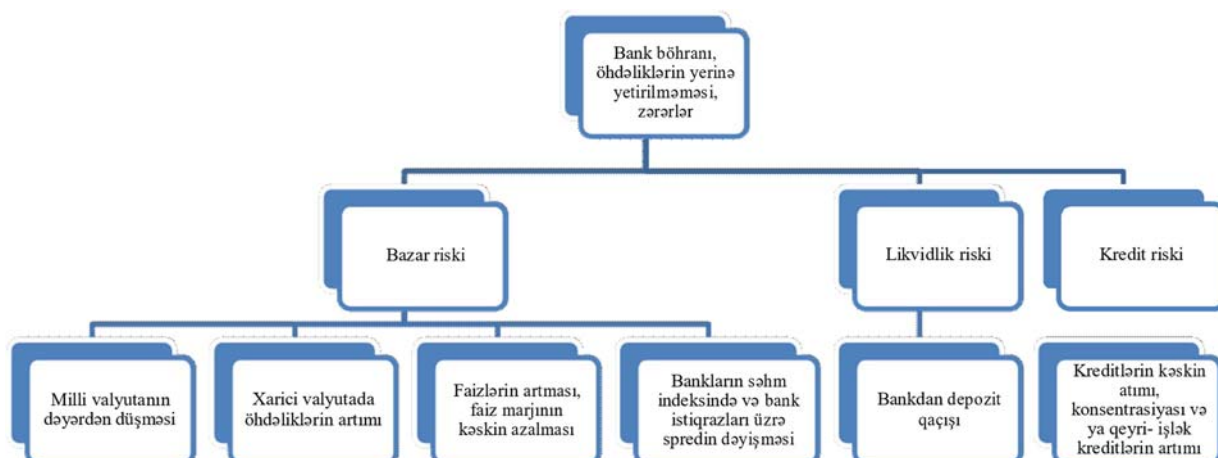
- 1) **Valyuta böhranı.** Ölkənin milli valyutasının məzənnəsinin kəskin ucuzlaşması və beynəlxalq valyuta ehtiyatlarının milli valyutanın məzənnəsinin qorunması üçün istifadəsi fonunda baş verən böhranlar valyuta böhranlarına aid edilir;
- 2) **Bank böhranları** bank sisteminə olan inamın azalması fonunda fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən kommersiya banklarında olan depozitlərin kütləvi şəkildə çıxarılması nəticəsində likvidlik probleminin yaranması ilə müşayiət olunur. Bu zaman dövlət bank sisteminin vəziyyətinin bir qədər yaxşılaşdırmaq üçün böyük məsrəflər hesabına iri həcmli müdaxilələr etmək məcburiyyətində qalır. Zəruri anda dövlət tərəfindən bank böhranın qarşısının alınması üçün tədbirlər görülməzsə, bu, ölkənin maliyyə sistemi üçün daha ağır fəsadlarla nəticələnə bilər;
- 3) Ödəmə sisteminin fəaliyyətinin hər hansı bir səbəbdən iflic olmasından irəli gələn və maliyyə bazarlarında pozulmalarla xarakterizə olunan böhranlar - **sistem maliyyə böhranlarına** aid edilir;
- 4) Ölkə xarici borclarını ödəmək iqtidarında olmadığı halda yaranan böhranlar **xarici borc böhranlarına** aid edilir.

Məqalədə əsasən bank böhranının əvvəlcədən müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi məsələləri müzakirə olunacaqdır.

2. Bank böhranının əvvəlcədən müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi indeksləri

Bank böhranının müəyyən edilməsi məqsədilə ilk növbədə bank böhranını yarada biləcək risklər müəyyən edilməlidir (Şəkil 2). Şəkil 2-dən görüldüyü kimi, bank böhranının baş verməsi əsasən üç risk faktorunun (kredit riski, likvidlik riski, bazar riski) baş verməsi nəticəsində yaranır. ABŞ-da baş vermiş və sonralar bütün maliyyə bazarlarına yayılmış ipoteka böhranı hər üç risk amilinin eyni səviyyədə əhəmiyyətli olduğunu bir daha sübut etdi. Bu üç risk amilinə əlavə olaraq əməliyyat riskini də qeyd etmək olar.

Şəkil 2. Bank böhranını yarada biləcək risklər

2.1. Maliyyə sağlamlığı indeksi

Bank böhranının müəyyən edilməsi məqsədilə bəzi ölkələrdə (məs. Türkiyə və İsveçrə) bank sisteminin dayanıqlığını və sağlamlığını müəyyən edən indekslərdən istifadə olunur. Türkiyə Mərkəzi Bankı tərəfindən istifadə olunan maliyyə sağlamlığı indeksi (TCMB, 2007) (MSİ) bank sisteminin sağlamlığını müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Bu məqsədlə bank sisteminin qarşılaşdığı riskləri və zəif nöqtələri müəyyən etmək üçün müvafiq əmsallar müəyyən olunur və hər bir əmsalın çəkisi nəzərə alınmaqla indeks hesablanır.

İndeksin hesablanması zamanı aktivlərin keyfiyyəti, likvidlik, məzənnə, faiz riskləri, mənfəətlilik və kapital adekvatlığını əks etdirən altı alt indeksdən istifadə olunur (cədvəl 2). MSİ bu altı alt indeksin orta qiyməti olaraq müəyyən edilir.

Cədvəl 1. Maliyyə sağlamlığı indeksinin dəyişənləri

	Maliyyə sağlamlıq göstəricisi	İndeksə təsiri	Çəki
Aktivlərin keyfiyyəti	Qeyri işlək kreditlər/cəmi kredit	neqativ	0.33
	Qeyri işlək kreditlər/kapital	neqativ	0.33
	Sabit aktivlər ² /cəmi aktivlər	neqativ	0.33
Likvidlik	Likvid aktivlərin ³ /cəmi aktivlərə nisbəti	pozitiv	0.40

	3 aydan yuxarı aktivlər/ 3 aydan yuxarı passivlər	pozitiv	0.60
Məzənnə riski	Balans daxili açıq valyuta mövqeyi / kapital ⁴	neqativ	0.50
	Cəmi açıq valyuta mövqeyi / kapital	neqativ	0.50
Faiz riski	(1 aya qədər faizə həssas manatla aktivlər – 1 aya qədər faizə həssas manatla passivlər) / kapital	neqativ	0.50
	(1 aya qədər faizə həssas xarici valyutada aktivlər – 1 aya qədər faizə həssas xarici valyutada passivlər) / kapital	neqativ	0.50

² Sabit aktivlər (fixed assets) - İnvestisiyalar, qiymətli dəyərlər və qeyri-işlək kreditlər.

³ Likvid aktivlər – Nağd vəsaitlər, mərkəzi banka olan tələblər və əks repo aktivləri ifadə edir.

⁴ Kapital – Məcmu kapitalı ifadə edir.

Mənfəətlilik	ROA	pozitiv	0.50
	ROE	pozitiv	0.50
Kapital adekvatlığı	Sərbəst kapital ⁵ / cəmi aktivlər	pozitiv	0.50
	Kapital adekvatlıq əmsalı	pozitiv	0.50

Mənbə: Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankı, maliyyə sabitliyi hesabatı, 2007

2.2. Bank sektorunda stress indeksi

İsveçrə Mərkəzi Bankı (Swiss National Bank, 2007) tərəfindən istifadə olunan indeks bank sektorunda stress indeksi adlandırılır. Bu indeks hər hansı bir tarixə bank sistemində olan stress səviyyəsini müəyyən edir. BSSİ indeksi bazar və balans məlumatlarının, nəzarət orqanı məlumatlarına əsasən hesablanır. İndeks aşağıdakı stress simptomları nəzərə almaqla müəyyən edilir:

- bankların səhm indeksində azalma;
- bank istiqrazları üzrə spredin dəyişməsi;
- banklararası depozitlərdə azalma;
- bankların mənfəətliyinin azalması;
- bank kapitalının azalması;
- bankların aktivlər üzrə potensial itkiləri qarşılamaq məqsədilə yaradılan ehtiyatların həcmnin artması;
- tənzimləyici orqanının nəzarətində olan bank aktivlərinin payı (qeyri-işlək, problemlı kreditlər və s.);
- bank filiallarının sayının azalması.

Hər hansı bir stress simptomunun intensivliyi stress indeksinin səviyyəsini artırır. İndeks tarixi orta qiymətdən standart kənarlaşmasının hesablanması metodu ilə müəyyən edilir. Hər bir simptom indeksə müvafiq çəkin nəzərə alınmaqla daxil edilir. İndeksin pozitiv (neqativ) olması stresin tarixi orta qiymətdən yüksək (aşağı) olmasını göstərir.

2.3. Bank sektorunun kövrəklik indeksi

Bank sektorunun kövrəklik indeksi (BSKİ) bankın qarşılaşdığı risklərə qarşı həssaslığını qiymətləndirmək, bankın kövrəklik dərəcəsini müəyyən etmək məqsədilə istifadə olunur (Kibritçioğlu, 2003). Bunun üçün ilk öncə risklərin artmasını stimullaşdıran indikatorlar təyin edilir. İndeksin hesablanmasında qeyd olunmuş risklərə birbaşa təsir edən 3 indikatorndan istifadə olunur:

⁵ Sərbəst kapital – Kapital məbləğindən sabit aktivlərin (fixed assets) çıxılması ilə hesablanır.

bank depozitləri; ev təsərrüfatlarına verilmiş kreditlər; bankların xarici borcu.

Bu 3 indikator müvafiq olaraq likvidlik, kredit və məzənnə risklərinin dəyişməsinə əks etdirir. Başqa sözlə, bu indikatorların kəskin dəyişməsi istənilən ölkənin bank sektorunun kövrəkliyinə dəlalət edir. İqtisadi risklər nəzərə alınaraq bankların böhrana qarşı kövrəkliyini ölçən BSKİ indeksinin düsturu aşağıdakı kimidir:

$$BSF3_t = \frac{\left(\frac{CPS_t - \mu_{cps}}{\sigma_{cps}} \right) + \left(\frac{FL_t - \mu_{fl}}{\sigma_{fl}} \right) + \left(\frac{DEP_t - \mu_{dep}}{\sigma_{dep}} \right)}{3} \quad (1)$$

$$CPS_t = \left[\frac{(LCPS_t - LCPS_{t-12})}{LCPS_{t-12}} \right] \quad (2)$$

$$FL_t = \left[\frac{(LFL_t - LFL_{t-12})}{LFL_{t-12}} \right] \quad (3)$$

$$DEP_t = \left[\frac{(LDEP_t - LDEP_{t-12})}{LDEP_{t-12}} \right] \quad (4)$$

Burada,

BSF3 - bank sektorunun kövrəklik indeksi, mütləq ifadədə;

LCPS – özəl sektora kreditlər, mütləq ifadədə;

LFL – xarici borc üzrə öhdəliklər, mütləq ifadədə;

LDEP – əhalinin əmanətləri, mütləq ifadədə;

CPS – özəl sektora kreditlərin illik dəyişməsi, %;

FL – xarici borc üzrə öhdəliklərin illik dəyişməsi, %;

DEP – əhalinin əmanətləri göstəricilərin illik dəyişməsi, %;

μ və σ – göstəricilərin müvafiq olaraq orta riyazi qiyməti və standart kənarlaşmasıdır.

(2), (3) və (4) düstürlərində indikatorlar 12 aylıq nisbi (faiz) dəyişmə ilə göstərilir. 12 aylıq faiz dəyişməsinin istifadəsi hesablama zamanı bir sıra mənfi təsirlərdən kənarlaşmaq imkanı verir: mövsümi yayınmaların qeyri-adekvat təsirlərinin kənarlaşdırılması;

aylıq dəyişmənin istifadə edilməsi halında yarana biləcək səhv interpretasiyalardan uzaqlaşmaq. Belə ki, bank böhranları orta və uzunmüddətli proseslər nəticəsində yaranır və dəyişənlərin aylıq dəyişməsinin hər hansı bir signal verə bilməsi ehtimalı azdır.

BSKİ indeksi bank sistemindəki yüksəlmə və enmə dövrlərini müşahidə etmək üçün istifadə olunur. Onun müəyyən olunmuş dövr üçün orta qiyməti 0-a bərabərdir. BSKİ-nin 0-dan əhəmiyyətli dərəcədə kənarlaşması baş verməyənədək bank sistemində qısamüddətli dövr üçün hər hansı bir böhranın baş verəcəyi ehtimal olunmur. Kövrəklik indeksində baş verən enmələr heç də həmişə bank sistemində böhranın baş verməsi demək deyil. Bu səbəbdən indeks üçün orta və yüksək kövrəklik həddləri müəyyən olunmuşdur. BSKİ-nin:

(-0.5; 0) intervalında dəyişməsi bank sistemi orta kövrəklik;

(0; 0,5) intervalında dəyişməsi bank sisteminin yüksək artım tempi ilə inkişaf etməsi və potensial risklərin akkumulyasiyası;

[0.5; və yuxarı) intervalında dəyişməsi bank sistemində hərarətlənmə və köpüklərin yaranması;

[-0.5; və aşağı) intervalında dəyişməsi yüksək kövrəklik və risklərin reallaşmasının ehtimalının yüksək olması deməkdir.

2.4. Bank sektorunun maliyyə dayanıqlığı indeksi

Bank sektorunun *maliyyə dayanıqlığı indeksi* (BSMDİ) əsasında bank sektorunda monitorinqi aparılır (Центральный Банк Казахстана, 2008). İndeksin hesablanması üçün bank sisteminin cari vəziyyətini əks etdirən göstəricilər istifadə olunur. Hesablama zamanı bank sisteminin daha çox həssas olduğu risklər nəzərə alınır. İstifadə edilən göstəricilər aşağıda qeyd olunmuş qruplara bölünür:

Kapital səviyyəsini əks etdirən göstəricilər – bank kapitalının adekvatlıq səviyyəsi. Kapital üzrə normativ tələblərə riayət olunması qiymətləndirilir;

Likvidlik risklərini əks etdirən göstəricilər – müştərilər qarşısında cari öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məqsədi ilə bankda likvid aktivlərin səviyyəsi qiymətləndirilir;

Rentabellik göstəriciləri – rentabellik göstəricilərini təhlil edərək bankın mənfəətliyi qiymətləndirilir;

Aktivlərin keyfiyyətini əks etdirən göstəricilər - bankın fəaliyyətində kreditləşmə bankın əsas gəlir mənbəyidir və kredit portfelinin pisləşməsi bankın sabit artımına mənfi təsir edir;

Bazar riskləri üzrə göstəricilər – valyuta məzənnəsinin və faiz dərəcələrinin dəyişməsinin təsirinin qiymətləndirilməsi.

İndeksin dəyişənlərinin (simptomların) təsiri standartlaşdırılma²¹ üsulu ilə qiymətləndirilir. Hər dəyişən standartlaşdırıldıqdan sonra indeks əsasən çəkisiz olaraq hesablanır (Acar, 2007).

Göstəricilərə dair kritik həddlər statistik üsullara və beynəlxalq təcrübəyə əsasən müəyyən olunur və verilmiş limitlərdən kənarlaşmalar risklərin azalıb və ya artmasını əks etdirir. Hər qrup üzrə ümumiləşdirilmiş nəticə göstəricilərin orta ölçülmüş qiyməti əsasında hesablanır. İndeks indikator qruplarının orta riyazi qiyməti kimi hesablanır.

Ümumi indeks aşağıdakı intervallarda dəyişir:

(1; 1.5) intervalında – sabit;

[1.5; 2) – normal (orta risk səviyyəsi);

[2; 2.5) qənaətbəxş (risklərin artımı müşahidə olunur);

[2.5; 3) - qənaətbəxş (risklərin yüksək səviyyədə olması müşahidə olunur);

[3; 3.5) - qeyri-sabit;

[3.5; və yuxarı) bank sisteminin vəziyyəti təhlükəli kimi qiymətləndirilir.

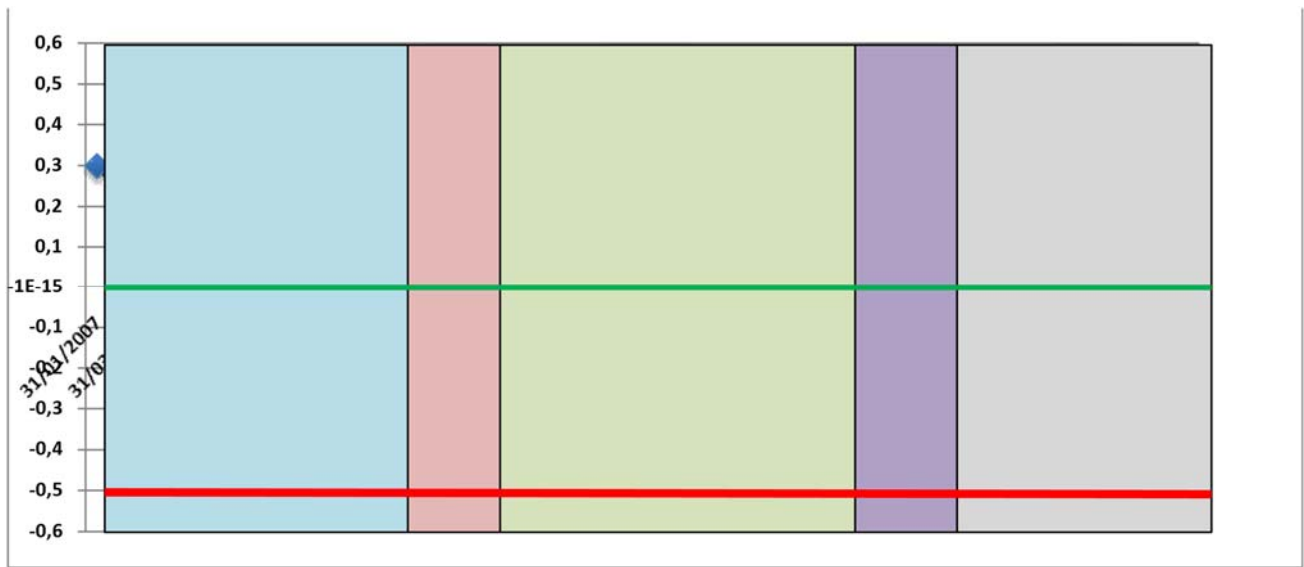
3. Azərbaycan üçün bank böhranı indekslərinin qiymətləndirilməsi

3.1. Azərbaycan bank sisteminin kövrəklik indeksi (BSKİ)

Tədqiqat zamanı Azərbaycan bank sistemi üçün BSKİ hesablanmış və qiymətləndirmələr aparılmışdır (Şəkil 3). Qlobal böhranın təsirlərinin nəzərə almaq məqsədi ilə indeksin qiymətləndirilməsi 2007-ci ilin əvvəllərindən aparılmışdır. İndeksin qurulması zamanı Azərbaycan bank sisteminin aktivlərinin 75%-ni təşkil edən bankların göstəricilərindən istifadə edilmişdir.

21 Standartlaşdırma - hər bir dəyişənin orta qiymətindən fərqi dəyişmələrin standart kənarlaşmasına bölünməsi ilə hesablanır.

Şəkil 3. Azərbaycan bank sisteminin kövrəklik indeksi

Mənbə: müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır.

Qiymətləndirilmiş BSKİ əsasən Azərbaycan bank sisteminin inkişafını 5 fazaya bölmək mümkündür:

I faza - Yüksək templi inkişaf və risk potensialının formalaşması;

II faza - Orta səviyyəli templə inkişaf və potensial risklərin yenidən qiymətləndirilməsi;

III faza – Qlobal böhranın banklara psixoloji təsiri, xarici borclanmanın məhdudlaşması və banklar tərəfindən inkişaf strategiyalarının yenidən nəzərdən keçirilməsi; IV faza - Risklərin çevik tənzimlənməsi; V faza -Maliyyə dayanıqlığı.

I-ci fazada (2007-ci il və əvvəlki dövrlər) Azərbaycan iqtisadiyyatı yüksək templə inkişaf etmiş, həm neft, həm də qeyri-neft sektorunda ikirəqəmli artım templəri müşahidə olunmuşdur. Ölkənin xarici mövqeyi yaxşılaşmış, tədiyyə balansının cari hesabında profisit yaranmışdır. Əhalinin pul gəlirləri və məşğulluq səviyyəsində də əhəmiyyətli artım müşahidə olunmuşdur.

Sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyat bank sektorunun maliyyə vasitəçiliyinin genişlənməsinə, bank xidmətlərinə çıxış imkanlarının və xidmətlərdən istifadənin artmasına imkan vermişdir. Bu illərdə bank sektorunun daxili və xarici resurs bazası artmış, iqtisadiyyatın real sektorunun kreditləşməsində yüksək artım templəri müşahidə olunmuşdur. 2007-ci ilin sonlarından başlayaraq isə banklar potensial risklərdən uzaqlaşmaq mövqeyinə üstünlük verməyə başladılar.

II-ci fazada, artıq 2008-ci ilin əvvəllərindən dünya maliyyə bazarlarında baş vermiş böhran dünyada investorların “risk iştahasının” dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Bu şəraitdə xarici mənbələrdən vəsaitlərin cəlb edilməsi imkanları məhdudlaşmışdır. Bu, banklarda yenidən maliyyələşdirmə və likvidlik risklərini aktualaşdırmışdır. Nəticədə bank sistemi riskləri yenidən qiymətləndirmiş və orta səviyyəli templə inkişaf zonasına daxil olmuşdur.

III-cü fazada, bankların qlobal böhrandan psixoloji təsirlənmə prosesi ilə xarakterizə olunur. Bu dövrdə kredit portfelinin artımında yumşalma olsa da, kredit portfelində ciddi mənfi dəyişikliklər baş verməmiş və indeks kritik həddi (-0,5) aşmamışdır. Burada Azərbaycan Mərkəzi Bankı (AMB) tərəfindən həyata keçirilən prudensial siyasətin xüsusi rolunu qeyd etmək lazımdır.

Qlobal böhranın iqtisadiyyata və bank sisteminə mənfi təsirlərini yumşaltmaq üçün AMB uçot dərəcəsini və məcburi ehtiyat normasını azaltmış, bankların xarici öhdəliklərini məcburi

ehtiyat normasından azad etmişdir. Nəticədə əhalinin banklara etimadı qorunub saxlanılmış və kredit portfelinin keyfiyyətin pisləşməsi müşahidə olunmamışdır. Banklar bu dövrdə yeni inkişaf strategiyalarını nəzərdən keçirmiş və artım templerini bərpa etməyə başlamışlar.

IV-cü fazada, banklar əsas səylərini AMB-in həyata keçirdiyi tədbirlər və tövsiyələri əsasında risklərin çevik tənzimlənməsinə və potensial risklərə qarşı maliyyə buferinin möhkəmləndirilməsinə yönəlmişlər. III-cü və IV-cü fazada mümkün itkilər üzrə bankların maliyyə ehtiyatlanması artırılmış, AMB tərəfindən sistem əhəmiyyətli və ayrı-ayrı banklar üzrə fərdi stabilləşdirmə proqramları hazırlanmış və uğurla həyata keçirilmişdir.

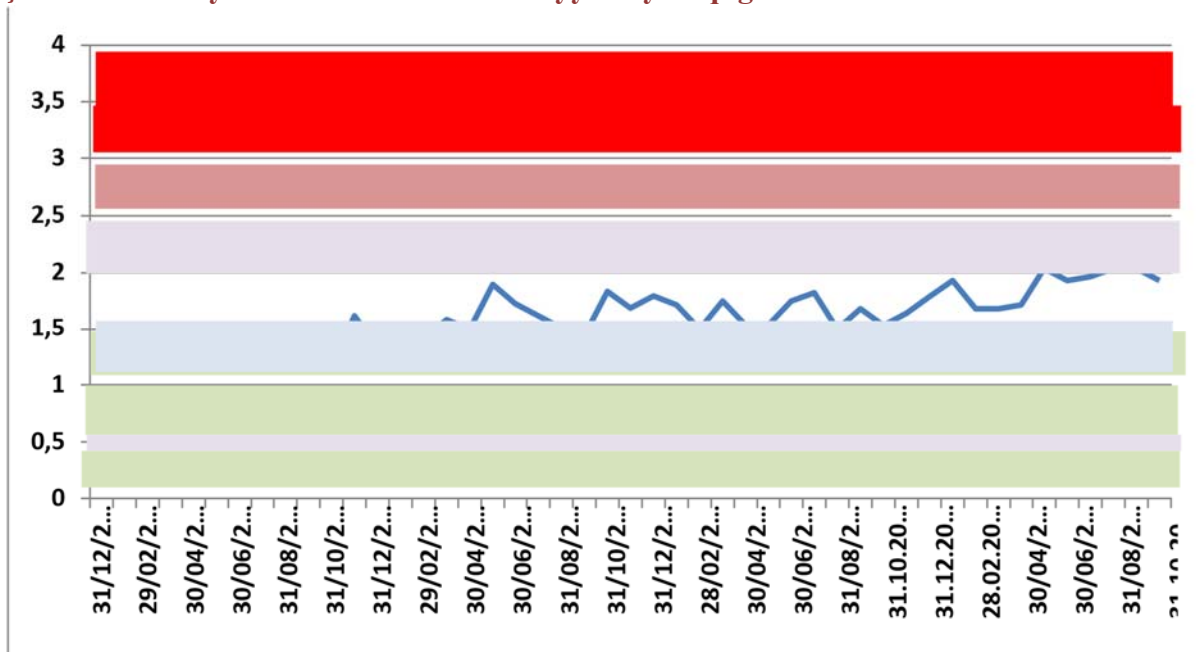
V-ci fazada, qlobal böhran fonunda bank sistemi yüksək maliyyə dayanıqlılığı nümayiş etdirərək öz inkişafını davam etdirmişdir. Artıq bu dövrdə bank sektorunun likvidlik və kapital adekvatlığı göstəriciləri tələb olunan normanı üstələmişdir. Bank aktivləri, iqtisadiyyata kredit qoyuluşları və əhalinin əmanətlərinin artım templerində yüksəlmə müşahidə olunmuşdur.

Beləliklə, BSKİ göstərir ki, qlobal böhranın pik dövründə belə, Azərbaycan banklarının kövrəkliyi qəbul olunmuş normalar çərçivəsində olmuşdur.

3.2. Azərbaycan bank sisteminin maliyyə dayanıqlılığı indeksi (BSMDİ)

Tədqiqat zamanı Azərbaycan bank sistemi üçün hesablanan ikinci indeks BSMDİ-dir. Şəkil 4-dən görüldüyü kimi, qlobal böhran dövründə indeks 1.5-2.0 arasında olmuşdur. İndeksin 2.0 həddini aşması baş versə idi belə, bank sisteminin maliyyə dayanıqlılığı yenə də qənaətbəxş olardı, baxmyaraq ki, bu zaman potensial risklər artmış hesab olunur. Beləliklə, bu indeks qlobal böhran zamanı Azərbaycan bank sisteminin dayanıqlı olmasını nümayiş etdirir.

Şəkil 4. Azərbaycanda bank sistemi maliyyə dayanıqlılığı indeksinin dinamikası

Mənbə: müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır.

4. Nəticə

Tədqiqat zamanı Azərbaycan bank sisteminin inkişaf mərhələlərinə ayrı-ayrılıqda baxılmış, riskləri qiymətləndirmək üçün BSMDİ və BSKİ hesablanmış və qiymətləndirmələr aparılmışdır.

Qiymətləndirmə göstərmişdir ki, qlobal böhran dövründə Azərbaycan bankları kifayət qədər maliyyə buferinə və risklərini absorbsiya etmək qabiliyyətində olmuşlar. Burada Mərkəzi Bankın preventiv prudensial siyasəti mühüm rol oynamışdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. (2007). İllik hesabat. Bakı: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı.
2. Acar, M. U. (2007). Bankacılıq Sektöründə Yüksək Risk Alımı və Baskı İndeksleri. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar , 6-7.
3. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. (2009). İllik hesabat. Bakı: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı.
4. BDDK, B. D. (2008, August 3). ABD Mortgage Krizi. Çalışma Tebliği , pp. 15-18.
5. Bussière Matthieu, M. W. (2004, May 14). Currency Mismatch, Uncertainty and Debt Structure. European Central Bank, European University Institute , pp. 5-10.
6. Hurriyet qəzeti. (2008, 14 October). Küresel Kriz. İstanbul, Türkiyə: Dogan Yayin Holding.
7. Kaminsky, G. (1999). The twin crises: The causes of banking and balance of payments problems. Munich Personal RePEc Archive , 16-20.
8. Kibritçioğlu, A. (2003). Monitoring Banking Sector Fragility . The Arab Bank Review , 1-16.
9. Swiss National Bank. (2007). Financial Stability Report. Zurich: Swiss National Bank.
10. TCMB, C. B. (2007). Financial Stability Report. Ankara: Türkiyə Mərkəzi Bankı.
11. М.Ершов. (2008, N 12). «Кризис 2008 года: момент истины для глобальной экономики и новые возможности для России». «Вопросы экономики», Институт экономики РАН , 6-7.
12. Центральный Банк Казахстана . (2008). Отчет о Финансовой Стабильности Казахстана. Астана: Центральный Банк Казахстана .

